

Locul și importanța educației literare în formația oratorică la Quintilianus

Corneliu CLOP

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, anul III, Filologie Clasică

Secolul I *p. Chr. n.* reprezintă o perioadă în care arta oratorică va cunoaște o puternică dezvoltare. Însă trebuie precizat, încă de la început, faptul că *arta de a vorbi bine* suferă o mutație fundamentală¹: marea oratorie nu se mai desfășoară în for, ci trece în spațiul închis al școlilor de retorică și se transformă în *declamatio* (declamație) – un discurs preformat pe o anumită temă dată care, de cele mai multe ori, este departe de realitățile vieții cotidiene. Seneca Retorul ne arată că aceste discursuri preformate se împart în două categorii principale: *suasoriae* și *controversiae* (dezbaterea unei teze)².

Retorica acestui veac este dominată de stilul nou ce are la bază curentul asianic. Acesta apăruse în Grecia ca răspuns la aticism și este caracterizat prin grandilocvență, perioade mai reduse, dislocate, disimetrice. Quintilian optează pentru genul atic³. Avându-l ca model al oratorului ideal pe Cicero, el se străduiește să întoarcă retorica spre *adevărată oratorie*, iar prin demersul său va duce la nașterea celui de-al II-lea clasicism.

1. Formarea oratorică în *Institutio oratoria*

În opera sa fundamentală, *Institutio oratoria*, Quintilian preconizează un model complex de instruire a oratorului. Acest tratat are la bază metoda expunerii didactice, Quintilian arătându-și din plin calitățile sale extraordinare de profesor de retorică– meseria pe care a profesat-o timp de mai bine de 20 de ani.

Vom prezenta în continuare etapele pe care se cade să le parcurgă oricine aspiră să devină orator și artele pe care trebuie să și le însușească. Vom vedea că oratorul ideal,

¹ Cf. H. CAPLAN, "The Decay of Eloquence at Rome in the First Century," in *Studies in Speech and Drama in Honor of A. M. Drummond*, (Ithaca 1944), pp. 295-325; ELAINE FANTHAM, "Imitation and Decline: Rhetorical Theory and Practice in the First Century after Christ" in *Classical Philology*, Vol. 73, No. 2. (Apr., 1978), pp. 102-116.

² Cf. A. FRED SOCHATOFF, "Basic Rhetorical Theories of the Elder Seneca" in *The Classical Journal*, Vol. 34, No. 6. (Mar., 1939), pp. 345-354.

³ Cf. *Inst. or.*, XII, 10, 20 (Nemo igitur dubitaverit longe esse optimum genus Atticorum. - „**Toată lumea va fi de acord, deci, că este incomparabil mai bun genul atic.**”). Toate traducerile românești din Quintilian, citate pe parcursul lucrării, aparțin Mariei Hetco. Pentru lucrarea *Institutio oratoria* am folosit prescurtarea *Inst. or.*, iar textele latinești au fost preluate de pe următorul site www.thelatinlibrary.com.

desăvârșindu-și educația, va ajunge un *homo universalis*, adică, o persoană care cunoaște celelalte arte, pentru a-i servi propriei sale arte (*i.e.* retorica).

I. Educația în familie

Prima etapă o constituie educația în familie, pentru că formarea oratorului începe încă din leagăn, fapt pentru care este foarte important ca limbajul doicilor să nu fie defectuos ⁴, părinții ar trebui să aibă cât mai multă învățătură, sclavii un limbaj cuviincios, iar pedagogii să fie cu adevărat învățați ⁵.

II. Pregătirea la *grammaticus*

Se trece la a doua etapă în momentul în care copilul și-a însușit cititul și scrisul. Atunci el este dat spre pregătire unui profesor numit *grammaticus*. Aici va studia disciplina gramaticii ce se împarte în două mari domenii: arta de a vorbi corect - *metodica* – și explicarea autorilor - *historica* ⁶. Pe lângă gramatică, înainte de a ajunge la retor, elevul mai trebuie să învețe ciclul de cunoștințe numit de greci *egkuklios paideia* (*enciclopedie*)⁷. Studiarea celorlalte discipline trebuie începută aproape concomitent, deoarece cel care aspiră la statutul de orator trebuie să-și însușească toate aceste materii, pentru a se apropia cât mai mult de perfecțiune, ele netezindu-i drumul spre înțelepciune ⁸.

⁴ Cf. *Inst. or.*, I, 1, 4.

⁵ Cf. *Inst. or.*, I, 1, 6-8.

⁶ Cf. *Inst. or.*, I, 4, 2; I, 9, 1.

⁷ Se studiau următoarele discipline:

Muzica: are un rol important atât pentru voce (pentru a controla inflexiunile vocii, modularea ei, pentru a adopta tonul potrivit) cât și pentru corp (mișcarea corespunzătoare și elegantă a corpului, cf. *Inst. or.*, I, 10, 9-33); tot aici învățăm primele noțiuni despre metri și ritm (cf. *Inst. or.*, I, 4, 4);

Geometria: se împarte în cunoașterea numerelor și a formelor; are rolul de a crea ordine în gândire și de a ne ușura înțelegerea; se dovedește foarte utilă în procesele în care e vorba despre calcule, teritorii și măsuri (cf. *Inst. or.*, I, 10, 34-49);

Astrologia („mersul astrilor”): pentru a-i înțelege pe poeți în ceea ce privește precizarea timpului (răsărit și apus), cf. *Inst. or.*, I, 4, 4; dar mai ales pentru a demonstra, la nevoie, că există o ordine în univers și nimic nu se petrece întâmplător;

Arta actorului comic: trebuie să fie o prezență discretă în felul de a fi, nici nu se cade să fie clar pentru oricine că stăpânim această artă (ea ne ajută să adoptăm atitudinea potrivită atunci când povestim, să ne ascundem mânia sau să ne arătăm bucuria cu exuberanță, atunci când este cazul), cf. *Inst. or.*, I, 11, 1-14;

Gimnastica: are un rol major, ea fiind cea care formează gesturile și atitudinea; *chironomia* e legea gestului (cf. *Inst. or.*, I, 11, 15-17);

Dansul: rolul său e asemănător cu cel al gimnasticii, însă nu trebuie practicate mai mult de vârsta copilăriei pentru a nu dăuna (cf. *Inst. or.*, I, 11, 18-19);

Filosofia: este considerată un bun al retoricii (cf. *Inst. or.*, I, pref. 13-15), se susține că la început ele au fost împreună, doar pe urmă s-au scindat; multe pasaje din autori se bazează pe cunoașterea fenomenelor naturii (*e.g.* Lucretius), fapt pentru care ea trebuie însușită temeinic.

⁸ Cf. *Inst. or.*, I, 10, 4-5.

III. [Studiul la retor]

Etapa a treia o constituie trecerea de la gramatic la retor. Quintilian consideră că această trecere se va face în funcție de progresul fiecăruia ⁹. Remarcăm modernitatea, în privința principiilor pedagogice de care dă dovadă Profesorul de retorică, din acest punct de vedere. Atunci când elevul poate să treacă la mici narațiuni, va fi încredințat retorului, care îl va forma prin lectura istoriei și a discursului ¹⁰, pentru că sunt mai aproape de adevăr. Tot el va fi cel care îi va preda genurile de discurs, felul în care trebuie pregătit și părțile discursului, într-un cuvânt, se va ocupa de pregătirea tehnică în vederea realizării unei *oratio* cu adevărat strălucite.

2. Educația literară – „piatră de temelie” a pregătirii oratorului ideal

După cum se poate observa din capitolul anterior, pentru pregătirea oratorului este necesară o întreagă paletă de arte liberale. Însă toate acestea au rolul doar de a-i asigura o educație optimă și nu sunt urmate de către cel dorește să devină orator ca un scop în sine (*ars gratia artis*). Însuși Quintilian ne precizează, *expressis verbis*, acest lucru¹¹. Premiza de la care pornește este aceea că fiecare artă se înfățișează ca un „antidot” (*antidotus*), care are rolul de „a ajuta” (*iuvabunt*) oratorul să ajungă *sapiens*. Iar din toate aceste *antidoturi* (*i.e.* arte văzute drept niște soluții) se alcătuieste „acel medicament unic” (*illa mixtura*) - *i.e.* oratoria. Imaginea figurată care ne este oferită asupra oratoriei este aceea a unui amestec al mai multor arte, fiecare având rolul clar delimitat și precis, pentru ca cineva care și le asumă să ajungă la statutul de *perfectus orator*.

Educația literară este o constantă de-a lungul întregii pregătiri a viitorului orator și ea nu îl va părăsi toată viață, rămânându-i mereu un punct de sprijin și ajutându-l să-și desăvârșască discursul. Însă literatura nu trebuie însușită de-a valma și aleatoriu, pentru că atunci nu ar avea consistență și un folos real pentru pregătirea oratorului. Quintilian –

⁹ Cf. *Inst. or.*, II, 1, 7.

¹⁰ Cf. *Inst. or.*, II, 5, 1.

¹¹ Cf. *Inst. or.*, I, 10, 6: Similiter oratorem, qui debet esse sapiens, non geometres faciet aut musicus quaeque his alia subiungam, sed hae quoque artes ut sit consummatus iuvabunt: nisi forte antidotus quidem atque alia quae oculis aut vulneribus medentur ex multis atque interim contrariis quoque inter se effectibus componi videmus, quorum ex diversis fit una illa mixtura quae nulli earum similis est ex quibus constat, sed proprias vires ex omnibus sumit (...).

„La fel stau lucrurile cu oratorul, care trebuie să fie un înțelept: nu profesorul de geometrie sau cel de muzică, nici celelalte arte despre care voi vorbi, îl vor face desăvârșit, dar ele îl vor ajuta să devină. Antidoturile și diferitele medicamente pentru ochi sau răni sunt alcătuite din mai multe substanțe, uneori chiar cu efecte contrarii între ele. Dar din varietatea lor vedem că se alcătuieste acel medicament unic care, deși diferit de fiecare element component în parte, își ia propria forță din toate la un loc.”

pedagog desăvârșit – concepe un sistem complex de însușire a literaturii, ținând cont de vârstă și capacitățile celui care studiază (avem aici principii pedagogice moderne *ante litteram*).

Studierea literaturii se va realiza treptat, ea cuprinzând două etape: studiile literare făcute cu gramaticul și cele făcute cu retorul. La acestea se mai adaugă însă și studiul făcut pe cont propriu care trebuie să-l însoțească pe orator toată viața.

2.1 Studiile literare făcute la *grammaticus*:

Gramaticul va fi cel care, pe lângă arta de a vorbi corect, se va ocupa și de explicarea autorilor ¹². Quintilian recomandă o vedere largă, să fie cuprinsă o paletă cât mai extinsă de autori care va aduce numai foloase, deoarece cu cât ai parcurs mai mult, știi mai mult. Însă lectura se va face urmărindu-se mereu cele două direcții principale: conținutul de idei și cuvintele întrebuințate.

Nec poetas legisse satis est: excutiendum omne scriptorum genus, non propter historias modo, sed verba, quae frequenter ius ab auctoribus sumunt.

„Citirea poezilor nu este suficientă; trebuie studiat cu de-amănuntul orice scriitor, de orice gen, nu numai pentru conținutul de idei, dar și pentru cuvinte, care adeseori capătă autoritate de la scriitori”¹³

În privința textelor ce se cad a fi lecturate¹⁴ *Profesorul* face următoarele precizări: este recomandat ca mințile tinere să studieze ceea ce este frumos și moral (*i.e.* Homer și Vergiliu), e preferată poezia eroică pentru a înălța sufletul. Propune să fie excluse orice fel de pasaje licențioase: elegia de dragoste, versurile sotadeice, comedia, până când copilul nu este format din punct de vedere moral. Observăm că formarea morală este o țintă de bază în educația viitorului orator.

În ceea ce privește felul în care trebuie să se desfășoare procesul de învățare se recomandă ca lectura să fie făcută în detaliu, iar profesorul să arate părțile de vorbire și particularitățile picioarelor metrice, ceea ce este barbar și ceea ce încalcă regulile ¹⁵, să explice numeroasele sensuri pe care le au cuvintele ¹⁶, să învețe pe elev toți tropii.

¹² Cf. *Inst. or.*, I, 4, 2; I, 9, 1.

¹³ *Inst. or.*, I, 4, 4.

¹⁴ Cf. *Inst. or.*, I, 8.

¹⁵ Cf. *Inst. or.*, I, 8, 13-14.

¹⁶ Cf. *Inst. or.*, I, 8, 15.

Tropos est verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio.

„*Trópos* (tropul) este mutarea iscusită a unui cuvânt sau a unei expresii din înțelesul său propriu într-un alt înțeles.”¹⁷

În cartea a VIII-a, cap. 6 (*Despre tropi*) este făcută o scurtă trecere în revistă a tropilor care sunt folosiți cel mai adesea: *translatio* (transpunerea sensului; gr. *metaforá*), o numește tropul cel mai frecvent (*frequentissimus*) și cel mai frumos (*longe pulcherrimus*); metonimia (*metōnūmia*) - precizează că este numită de retori *hipallage*; *synecdoxa*, *antonomasia*, etc.

Consideră că principalul mijloc de împodobire al poeziei și al prozei sunt cele două specii de *schemata*, adică de figuri de stil, denumite: *léxeos* (de cuvânt) și *dianoías* (de gândire)¹⁸

Toate acestea trebuie să-l ajute pe orator să recunoască calitățile stilului și să aibă o perspectivă critică asupra operei.

Praecipue vero illa infigat animis, quae in oeconomia virtus, quae in decore rerum, quid personae cuique convenerit, quid in sensibus laudandum, quid in verbis, ubi copia probabilis, ubi modus.

„În primul rând, însă, profesorul să imprime în mintea elevilor care sînt calitățile cerute în dispunerea materiei, în felul de a prezenta faptele, ce se potrivește fiecărui personaj, ce trebuie lăudat în conținutul de idei, în cuvinte, unde este binevenită abundența, unde măsura.”¹⁹

Nam qui omnis etiam indignas lectione scidas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest.

„Căci într-adevăr cine cercetează toate hârtiuțele, chiar pe cele nevrednice de a fi citite, este în stare să se potrivească și poveștilor băbești.”²⁰

Observăm faptul că li se cere celor ce studiază oratoria să privească critic operele – fapt deosebit de important - pentru că astfel se vor dovedi în stare să opereze o selecție, să facă o ierarhizare a lor, în funcție de valoare și, implicit, să ia doar ceea ce este cel mai bun de la această artă, pentru a-și desăvârși calitățile oratorice. Ținând cont de faptul că limbajul este

¹⁷ *Inst. or.*, VIII, 6, 1.

¹⁸ Cf. *Inst. or.*, IX, cap. 2 (Despre figurile de sens sau de gândire) et cap. 3 (Despre figurile de cuvinte).

¹⁹ *Inst. or.*, I, 8, 17.

²⁰ *Inst. or.*, I, 8, 19.

bazat pe principiu (oferit de analogie și etimologie), pe vechime (dă maiestate și un nimb religios), pe autoritate (se ia de la oratori sau de la istorici) și pe uz (cel mai sigur „profesor al vorbirii”)²¹, parcurgerea temeinică a operelor literare recomandate va atrage după sine un stil ce va da dovadă de: **corectitudine, claritate, frumusețe**²².

2.2. Studiile literare făcute cu retorul

Retorul apare în momentul în care se trece la mici narațiuni. Erau cunoscute trei forme de narațiune: *fabula* (apare în tragedii și poeme, e departe de adevăr); *argumentul* (imaginar, comediile îl dau ca verosimil), *istoria* (expunerea unui fapt petrecut). Retorul îi va forma pe elevi prin lectura istoriei și a discursului²³.

(...) grammaticis autem poeticas dedimus: apud rhetorem initium sit historica, tanto robustior quanto verior.

„De vreme ce am lăsat în sarcina profesorului de gramatică narațiunile poetice, retorul va începe cu predarea istoriei, care cu cât e mai adevărată e mai educativă.”²⁴

În acest stadiu al pregătirii, Quintilian recomandă să fie citați cei mai buni scriitori (ei merită să fie citați „și la început și întotdeauna”): mai degrabă Titus Livius decât Sallustius, din domeniul istoriei, iar, din domeniul oratoriei, Cicero este foarte bun pentru cei care se află la început. Dar trebuie îndepărtate de la elevi două genuri de scrieri, pe de o parte Gracii și Cato, pentru a nu deveni prea uscați, iar pe de altă parte asianismul, ca să nu fie prinși de înfloritură, însă, după ce s-a format judecata, pot fi citați toți²⁵.

Ne este înfățișat și felul în care retorul trebuie să le prezinte operele literare celor ce studiază: el va pune pe un elev să citească și va face observații în legătură cu invențiunea, narațiunea, exordiul, stilul, argumentarea, precizând atât părțile reușite cât și pe cele mai puțin reușite – fapt deosebit de important, pentru că astfel va dezvolta spiritul critic al elevului. În acest scop se cade să citească și discursuri de prost gust pentru a le arăta elevilor defectele lor²⁶. Ne atrage atenția asupra faptului că și marii autori pot greși, iar lectorul trebuie să fie conștient de acest lucru:

²¹ Cf. *Inst. or.*, I, 6, 1-3.

²² Cf. *Inst. or.*, I, 5, 1. (*Iam cum oratio tris habeat virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit...*)

²³ Cf. *Inst. or.*, II, 5, 1.

²⁴ *Inst. or.*, II, 4, 2.

²⁵ Cf. *Inst. or.*, II, 5, 19-26.

²⁶ Cf. *Inst. or.*, II, 5, 7-10.

(...) cum Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus ipse videatur.

(...) Cicero socotește că Demostene dormita din când în când, iar Horatius că Homer însuși ațipește.²⁷

Quintilian ne recomandă să-i citim îndelung pe autorii consacrați, însă nu oricum și în grabă, *ci cu sârguință, cu grijă și stăruință*, să cercetăm toate amănuntele, să-i recitim pentru a descoperi toate mesajele *ascunse* ale textului²⁸. Spiritul critic reprezintă calitatea esențială a oratorului, fiindcă el trebuie să se poată acomoda la cerințele momentului²⁹; puterea de a te adapta la starea de fapt și la împrejurările procesului este de o importanță capitală, ea fiind cea care depășește toate preceptele³⁰.

Dar cel care dorește să ajungă un orator *perfectus* trebuie să se exerseze el însuși în arta scrisului, să fie pus astfel în postura de a crea, după ce a parcurs marea literatură³¹. Exercițiile scrise pot consta în traducerea în latină a operelor grecești³², dar și în transcrierea, în alți termeni, a textelor latinești³³. Oratorul trebuie să îmbine tot ceea ce presupune literatura, nu doar să citească, ci și să scrie și să vorbească. Ușurința plină de siguranță în vorbire numită de greci *hexis*, care este vitală unui orator, vine *scriind, citind și vorbind*, toate aceste trei acțiuni fiind legate între ele și inseparabile³⁴.

3. Concluzii

Urmărind sistemul de învățare propus de Quintilian, putem observa faptul că educația literară este o componentă esențială a pregătirii oratorice. Așadar, locul marii literaturi este alături de retorică și alături de orator, nu numai pe tot parcursul activității sale,

²⁷ *Inst. or.*, X, 1, 24.

²⁸ Cf. *Inst. or.*, X, 1, 20-1. Aceeași recomandare o găsim și la Seneca, *Epistulae ad Lucilium*, I, 2, 4.

²⁹ Cf. *Inst. or.*, II, 13, 2.

³⁰ *Facultas dicendi ex tempore* este văzută ca însușire a oratorului matur, care își stăpânește cu desăvârșire arta și, totodată, ca o încoronare *sine qua non* a studiului făcut cu acribie.

Maximus vero studiorum fructus est et velut +primus quidam plius+ longi laboris ex tempore dicendi facultas.

„Cel mai bogat rod pe care ni-l pot oferi studiile și, ca să zic așa, cea mai înaltă răsplată a acestei îndelungate trude este facilitatea de a improviza.” (*Inst. or.*, X, 7, 1).

³¹ Cf. *Inst. or.*, X, 3, 5-8.

³² Cf. *Inst. or.*, X, 5, 2-3.

³³ Cf. *Inst. or.*, X, 5, 4-9.

³⁴ Cf. *Inst. or.*, X, 1, 1-3.

ci pe tot parcursul vieții, deoarece în lectură se îmbină utilul (ceea ce este folositor artei retoricii) cu plăcutul (ea constituie un mod plăcut de delectare).

Omnis autem oratio constat aut ex iis quae significantur aut ex iis quae significant, id est rebus et verbis.

„Orice discurs constă din **ideile exprimate** și din mijloacele de exprimare, adică din **fond** și din cuvinte.”³⁵

Rolul literaturii este acela de a-i crea oratorului acea *copia rerum ac verborum*³⁶, pe care Quintilian o amintește mereu. Oratorul trebuie să dețină un vocabular bogat și să știe să se folosească de figurile de stil. Pe această parte a formării lui se pune accent în etapa în care studiază la gramatic, însă ea continuă tot restul vieții. Dar pe lângă bogăția de cuvinte, în etapa în care studiază la retor, din lectura oratorilor și a istoricilor culege bagajul de expresii și idei. Urmărind aceste două mari direcții el va fi capabil să folosească în procese, atunci când o cer împrejurările: locurile comune, exemple, ilustrări, având totodată vocabularul adecvat și figurile de stil cu care să se exprime cât mai potrivit.

Vedem că literatura este un *antidotus* (o disciplină ajutătoare de o importanță majoră) pentru oratorie, rolul ei fiind acela de a-i crea oratorului anumite abilități care îi sunt necesare *ca ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat*³⁷.

Bibliografie

I. Traduceri:

1. CICERO, *Opere alese*, vol. II, ed. îngrijită de G. Guțu, Ed. Univers, București, 1973.
2. QUINTILIANUS, M. Fabius, *Arta oratorică*, vol. I-III, trad. rom. de Maria Hetco, Ed. Minerva, București, 1974.

³⁵ *Inst. or.*, III, 5, 1.

³⁶ Cf. *Inst. or.*, X, 1, 5.

³⁷ CICERO, *Orator*, 21 („va vorbi astfel încât să convingă, să încante și să emoționeze”).

3. SENECA, L. Annaeus, *Scrisori către Luciliu*, trad. și note de Gheorghe Guțu, studiu introductiv de Isac Davidsohn, București, 1967.

II. Istorii literare:

1. BAYET, Jean, *Literatura latină*, trad. rom de Gabriela Creția, traducerea versurilor de Petre Stati, studiu introductiv de Mihai Nichita, Ed. Univers, București, 1972.

2. CIZEK, Eugen, *Istoria literaturii latine*, vol. II, ed a II-a, Ed. Corint, București, 2003.

III. Articole:

1. CAPLAN, H., "The Decay of Eloquence at Rome in the First Century," **in** *Studies in Speech and Drama in Honor of A. IM.Drummond*, (Ithaca 1944), 295-325.

2. FANTHAM, Elaine, "Imitation and Decline: Rhetorical Theory and Practice in the First Century after Christ" **in** *Classical Philology*, Vol. 73, No. 2. (Apr., 1978), pp. 102-116.

3. SOCHATOFF, A. Fred, "Basic Rhetorical Theories of the Elder Seneca" **in** *The Classical Journal*, Vol. 34, No. 6. (Mar., 1939), pp. 345-354.

IV. Internet:

*** www.thelatinlibrary.com